

Stad zonder muren in een decennium van democratie en revolutie

Korte Lezing voor de "Vrienden van de Hofvijver"

in Pulchri Studio, Lange Voorhout 15, Den Haag op donderdag 20 oktober 2011

door **Steven van Schuppen**

Stad zonder muren

Dit is de titel waarmee Den Haag meedingt als culturele hoofdstad van Europa in 2018. *Stad zonder muren* – Een geuzennaam als city-branding. Met een lekker scheutje zelfironie. Den Haag als mooiste dorp van Europa – zo heet het in de reisgidsen. *Mooi*, maar *wél* een *dórp*, *géén* stad – of toch wel? Een internationale stad die geen muren bouwt geen scheidslijnen tussen volken, culturen, religies? Genoeg stof voor kritische zelfreflectie, lijkt mij. Terugblikken naar het verleden kan daarbij geen kwaad. Naar honderd jaar geleden bijvoorbeeld, naar de jaren tien van de 20e eeuw. Het decennium van de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie. Wat hadden die gebeurtenissen voor weerslag op het mooiste dorp van Europa? Of gebeurt hier toch alles vijftig jaar later dan elders? En hoe heeft dat alles doorgewerkt tot de dag van vandaag?

Samen met het Haags Historisch Museum ben ik bezig ideeën te ontwikkelen om, toewerkend naar 2018, een historische agenda op te stellen van projecten en initiatieven die terug verwijzen naar gebeurtenissen en processen van vroeger. Terugverwijzen - allereerst naar honderd jaar geleden, naar de jaren tien van de vorige eeuw. En over de schouders van die jaren tien van toen kijken we *nóg* verder terug, naar het laatste decennium van de 18^e eeuw, ook een periode van oorlog en revolutie, de Bataafs Revolutie.

De periode vóór de Eerste Wereldoorlog

In de jaren tot 2014 kijken we in onze historische agenda vooral terug naar de jaren die de aanloop vormden tot de Eerste Wereldoorlog, die in 1914 losbarstte. Dat was een tijd waarin de economie op meer dan volle toeren draaide, een tijd van optimisme. Natuurlijk, op de achtergrond liepen de internationale spanningen op, maar de laatste oorlog in Europa was al weer zo'n tijd voorbij - de Frans-Duitse oorlog van 1870. Nederland had daar niets mee te maken gehad. En Den Haag? Dat was juist de stad die zich rond 1900 ontpopte als wereldplatform voor de vrede, de stad waar in 1899 een internationale vredesconferentie werd gehouden, de stad waar in 1913 het Vredespaleis geopend werd.

>Algemeen kiesrecht en sociaal-democratie

De hele periode voorafgaande aan de Eerste Wereldoorlog, vanaf het eind van de jaren 1880, wordt gekenmerkt door een ongelooflijke dynamiek – economisch, sociaal, en politiek. Ook in het in dit opzicht tot dan toe wat achtergebleven Nederland. In deze periode maakt ons land zijn eerste industriële revolutie door, later dan in de ons omringende landen. Pas in deze periode komt de grote golf van arbeidsmigranten naar de steden goed op gang. Het socialisme betreedt het politieke toneel. Een van de eisen van deze nieuwe beweging spitst zich toe op het verkrijgen van het algemeen kiesrecht. In de meeste landen van Europa had lang niet iedereen van bevolking in dezelfde mate toegang tot de stembus. Het hing van je inkomen, vermogen of opleiding af of je in aanmerking kwam voor het stemrecht. Alleen mensen met voldoende inkomen, eigendom of opleiding konden geacht worden op verantwoorde wijze gebruik te kunnen maken van dat recht, zo was de conservatief-burgerlijke opvatting. Nederland behoorde in dit opzicht tot één van de conservatiefste landen van Noordwest-Europa. Natuurlijk, ook in onze buurlanden was de toegang tot het kiesrecht voor de onderkant van samenleving ook beperkt. Wie arm was of geen of nauwelijks scholing had, mocht daar *wél* stemmen,

maar zijn stem had minder gewicht bij de samenstelling van de volksvertegenwoordiging. In Nederland had het armste en minst opgeleide deel van de bevolking helemaal geen toegang tot het stemlokaal. De grootste voorvechters voor het algemeen kiesrecht waren de socialisten, althans dat deel van de beweging dat zich vooral wilde richten op het parlement, verenigd in de Sociaal-Democratische ArbeidersPartij, de SDAP, de voorloper van de huidige PvdA. De sociaaldemocraten zagen het algemeen kiesrecht als sleutel tot het verkrijgen van goede sociale wetgeving. Het achterliggende en uiteindelijke doel was om de productiemiddelen in gemeenschapshanden te brengen, maar dat doel verdween steeds verder achter de horizon.

De socialisten mochten dan wel de belangrijkste voorvechters van het algemeen kiesrecht zijn, helemaal alleen stonden zij zeker niet. Ook voorstander was de Vrijzinnig-Democratische Bond, progressieve en sociaal bewogen liberalen, vergelijkbaar met het huidige D66. Onderhuids begon de eis voor algemeen kiesrecht meer en meer te leven.

>Stroomversnelling

Aan het begin van de jaren tien van de 20^e eeuw kwam er een stroomversnelling in de kiesrechtbeweging. Dat gebeurde onder invloed van zowel *nationale als internationale* ontwikkelingen. Bij de grote oosterbuur was de kiesrechtstrijd heviger geworden. Het nationale parlement van Duitsland, de Rijksdag, werd weliswaar via algemeen kiesrecht gekozen maar had betrekkelijk weinig te vertellen. Keizer, rijkskanselier en leger waren de baas. In Pruisen, verreweg de grootste en machtigste deelstaat van het toenmalige Duitse keizerrijk, was geen algemeen kiesrecht. Daar legden de stemmen van de landadel, de befaamde Juncker, een doorslaggevend gewicht in de schaal.

Het was deze wantoestand dat de Duitse socialisten in beweging bracht. Het was die beweging waardoor de Nederlandse socialisten op hún beurt in beweging kwamen. Maar dat was niet het enige. Binnenlandse ontwikkelingen speelden een zeker zo belangrijke rol. Allereerst sociaal-economische ontwikkelingen. De laatste jaren vlak vóór de Eerste Wereldoorlog waren economisch booming als *nooit* tevoren. Het leek erop dat Nederland zijn achterstand versneld wilde inhalen. De economische spurt veroorzaakte een groeiende krapte op de arbeidsmarkt. Dat versterkte de positie van de vakbeweging, toen trouw en gewaardeerd lid van de Rode Familie. Nu was de positie van de Nederlandse vakbeweging minder sterk dan in de ons omringende landen. De zware nederlaag in de grote spoorwegstaking van 1903 had de beweging een trauma bezorgd. Maar in de jaren vlak vóór de Eerste Wereldoorlog werd staking na staking gewonnen. Dat versterkte het zelfvertrouwen en dat straalde ook af op de SDAP.

In dezelfde jaren werden er ook verschuivingen zichtbaar in de standpunten van de andere politieke partijen. De Liberale Unie, de VVD van die tijd, die tot dan toe het kiesrecht van zich af had weten te schuiven, wilde nu eindelijk wél de echte draai naar het algemeen kiesrecht maken. Alle tekenen wezen er op dat extra felle acties effect zouden kunnen sorteren.

>Rode Dinsdagen

Daarom blies de SDAP aan het begin van de jaren tien de kiesrechtstrijd opnieuw leven in met een groot opgezette demonstratie, een 'Rode Dinsdag' op de derde dinsdag in september, op Prinsjesdag dus. Bij de Eerste Rode Dinsdag, in 1911, werd een landelijk petitionnement voor algemeen kiesrecht aangeboden. De Tweede Rode Dinsdag, het jaar daarop, werd verboden. De socialisten splitsen zich toen in verschillende kleinere groepen om via diverse routes het Binnenhof te bereiken. Op Het Plein leek het bijna tot een gewelddadige confrontatie te komen. Het Binnenhof was hermetisch afgegrensd.

>Den Haag in die tijd

Wat voor soort stad was Den Haag in die jaren? Net als Amsterdam en Rotterdam maakte Den Haag toen een snelle groei door. De arbeidsmigranten aan de onderkant van de arbeidsmarkt leefden er vaak in erbarmelijke omstandigheden. Ze vonden onderdak in het stadscentrum, in de smerige sloppen,

stegen en hofjes op de binnenterreinen binnen de huizenblokken waar ook veel bedrijven stonden. Ook kwamen ze terecht in de nieuwe wijken die in 'het veen' gebouwd werden zoals de Schilderswijk, in kleine, dichtopeengepakte huizen. Waar *wérkten* de arbeiders in het Den Haag van die tijd? Niet in grote machinale bedrijven, maar in ambachtelijke werkplaatsen waar luxe-artikelen als meubels en kleding werden gemaakt voor de dure, deftige zandkant van de stad. De loyaliteit met de werkgever was groot. En ging het over politiek [en daar hield een normale Hagenees zich doorgaans niet mee bezig] dan koos het volk partij voor het gezag. Bovendien was Den Haag niet in de laatste plaats een klerkenstad. De witte boorden waren hier getalsmatig goed vertegenwoordigd, al kwam de grote getalsmatige groei van de groep ambtenaren en beambten kwam pas na de Eerste Wereldoorlog goed op gang.

Den Haag was dus *geen* stad van strijdbare en opstandige arbeiders, verre van dat. De socialisten van de SDAP waren altijd een beetje bang om in Den Haag te gaan demonstreren. Ze waren beducht voor het Oranjegrauw dat vaak niet te beroerd was voor een glaasje jenever of wat de 'de socialen' eens flink klop te geven. En nergens in Den Haag was het gezag ver weg, met Het Leger als ultieme sterke arm.

>1913: Kamerverkiezingen en uitnodiging om deel te nemen aan een kabinet

Na de Tweede Rode Dinsdag in 1912 kwamen in 1913 de Tweede Kamerverkiezingen. Die liepen uit op een eclatant overwinning voor de SDAP, zelfs onder het toen nog beperkte kiesrecht, van 7 zetels in 1909 naar aanvankelijk zelfs 18 zetels in 1913. Dat was bijna 20% van de zetels [de Tweede Kamer had toen honderd zetels]. De SDAP werd uitgenodigd om deel te nemen aan de regering. Als eerste sociaal-democratische partij in Europa, samen met de liberale partijen. Sociaal democraten, Liberale Unie [de grootste liberale groepering, de VVD uit die dagen] en Vrijzinnig Democratische Bond [een soort D'66 avant la lettre] vormden samen een meerderheid. Het verzoek veroorzaakte een richtingstrijd binnen de SDAP. Uiteindelijk deinsde een meerderheid binnen de partij terug voor regeringsdeelname. De tegenstanders waren beducht dat de SDAP, eenmaal onderdeel van de regering, in arbeidsconflicten tegenover de vakbeweging zou komen te staan. Het trauma van de nederlaag van de Spoorwegstaking van 1903 zat toen nog heel diep. De tegenstanders bestonden uit een monsterverbond van de vakbondsmensen binnen de partij en de linker 'marxistische' vleugel. Troelstra zelf twijfelde tot het laatste moment om in de nacht van het Zwolse congres de zijde van de tegenstanders te kiezen.

Na de socialistische afwijzing formeerde de liberaal Cort van der Linden een buitenparlementair kabinet dat was samengesteld uit mannen van liberale signatuur die buiten het parlementaire en partijpolitieke gebeuren stonden. De regering stelde een grondwetswijzigingcommissie in die de twee stokpaarden van de twee kampen links (socialistisch en liberaal) en rechts (confessioneel) moest uitruilen. Links kreeg zijn algemeen kiesrecht, rechts de financiële gelijkberechtiging van het confessioneel onderwijs.

De SDAP gedoogde dit kabinet. Door dik en dun. De invoering van het algemeen kiesrecht mocht absoluut niet in gevaar komen. Dit sociaaldemocratische gedogen had een voorgeschiedenis – tussen 1905 en 1908 had de SDAP het uiterst zwakke liberale minderheidskabinet De Meester gedoogd omdat die regering op uiterst gammele basis het algemeen kiesrecht in het vooruitzicht stelde. Dat kabinet werd indertijd voortijdig om zeep geholpen, niet door de SDAP maar door eigen geklungel en doordat de Vrijzinnig Democratische Bond de stekker er uit trok.

Eerste Wereldoorlog

De SDAP steunde de regering dus door dik en dun. Het heilige Algemeen Kiesrecht ging voor álles. Dat werd alleen maar sterker toen aan het eind van de zomer van 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Net als de zusterpartijen in de omringende landen stelde de SDAP zich op het standpunt dat verdediging van het eigen land een goede reden was om voor de oorlogsvoorbereiding en de oorlogsbegroting te stemmen. In het Nederlandse geval lag dat des te meer voor de hand omdat het Nederland lukte om

buiten de oorlog te blijven. Maar dat betekende niet dat de koers van de SDAP geen problemen opleverde, integendeel. In de loop van de oorlog kreeg de SDAP het steeds moeilijker met zijn steun aan het kabinet, toen de voedselsituatie slechter werd. De voedseldistributie was niet in de laatste plaats een verantwoordelijkheid van de gemeenten, van sociaaldemocratische wethouders als Wibaut in Amsterdam bijvoorbeeld.

>1917: Russische Revoluties

Echt radicaal veranderde de situatie in 1917 met de twee Russische Revoluties, de februarirevolutie en de oktoberrevolutie. De eerste revolutie in de winter stootte de czaar van de troon, maar liet het hele staatsapparaat en het leger ongemoeid. De tweede revolutie in de herfst bracht de revolutionaire comités [de zogeheten sovjets] van opstandige arbeiders, boeren en soldaten aan de macht. Die tweede revolutie was het werk van de bolsjewistische partij, een radicale minderheid binnen de sociaaldemocratische partij van Rusland die zich na de mislukte revolutie van 1905 had afgesplitst. De bolsjewieken ondervonden aanvankelijk steun van de partij van sociaal-revolutionairen. In de loop van het jaar daarop verdwenen zij uit het centrum van de politieke macht.

In Rusland was de sociaaldemocratie in het voorafgaande decennium gespleten in een twee aparte partijen. Het enige land waar dat ook was gebeurd was Nederland. In 1909 was een radicale minderheid uit de SDAP gezet. Deze radicalen hadden hun eigen partij opgericht. De SociaalDemocratische Partij, de SDP. In de eerste jaren was deze partij klein en geïsoleerd gebleven, maar in de loop van de oorlog kreeg zij ondermeer door de onvrede met de voedselsituatie meer en meer de wind in de zeilen. In 1917 kwam daar met de geslaagde oktoberrevolutie nog bij. Dat versterkte het zelfvertrouwen.

>1918: teleurstellende resultaten bij de Kamerverkiezingen

Aan het begin van 1918 bevond de SDAP zich niet bepaald in een benijdenswaardige positie. Door dik en dun het kabinet steunend, ter linkerzijde een groeiende onvrede met een concurrerende partij in opkomst. Tot overmaat van ramp vielen de SDAP-resultaten van de Kamerverkiezingen ook nog fors tegen. Het waren de eerste verkiezingen onder algemeen [mannen]kiesrecht. Oh ironie der geschiedenis. Over de hele linie gaven de voorstanders van algemeen kiesrecht [socialisten en liberalen] terrein prijs. Grote overwinnaars waren de confessionele partijen, van oudsher de gezwaren tegenstanders van het algemeen kiesrecht. De SDAP had weliswaar stemmen gewonnen, maar veel minder dan verwacht. Debet daaraan waren de winst bij andere socialistische partijen: naast de genoemde SDP ook een partij voor christen-socialisten. Tegelijk met de invoering van het algemeen kiesrecht was namelijk de evenredige vertegenwoordiging ingevoerd. Dat speelde kleinere partijen in de kaart. Daarnaast kreeg de SDAP plaatselijk forse verliezen te incasseren, waaronder in het Amsterdam van Wibaut.

Door de teleurstelling over de verkiezingen en de concurrentie van linkerzijde kwam de SDAP meer open te staan voor buitenparlementaire actie. Dat gold met name voor de charismatische leider Troelstra, die in de eerste helft van de oorlog door ziekte enigszins buiten het centrum van de macht in de partij was komen te staan. Onder de stormachtige buitenlandse ontwikkelingen werd deze buitenparlementaire oriëntatie alleen maar sterker, helemaal toen het leek dat de onrust naar Nederland zou overslaan. Een munitieopslag op het infanterielegerkamp De Harskamp op de Veluwe eind oktober werd door Troelstra aangegrepen om hierover de minister van oorlog eens danig aan de tand te voelen. Inmiddels kwam nu de ineenstorting van het Tweede Duitse Keizerrijk met rasse schreden nader. Op 4 november brak er een grote munitieopslag onder mariniers en zeelieden in de havenstad Kiel. De Duitse sociaaldemocraten stelden zich aan het hoofd hiervan. Daarna ging het razendsnel. Op 9 november kondigde de rijkskanselier prins Max von Baden af en droeg zijn ambt over aan socialistenleider Ebert.

>De 'vergissing' van Troelstra

De berichten drongen met enige vertraging tot Nederland door. De Rotterdamse havenbaronnen ontvingen als een van de eersten berichten over de opstand in Kiel. Deze gingen op hun beurt in overleg

met de sociaaldemocratische [vakbonds]leiders om hun concessies aan te bieden in ruil voor het behoud van de arbeidsvrede. Onmiddellijk daarna meldde de burgemeester van de Maasstad zich om te bespreken hoe de macht zo ordelijk mogelijk aan de sociaaldemocraten overgedragen kon worden. Op 12 november sprak Troelstra in de Kamer de historische woorden *“De arbeidersklasse in Nederland grijpt thans de politieke macht”*. Had hij verwacht dat rooms-katholieke premier Ruys de Beerenbrouck hierop zijn ontslag aanbieden in navolging van de zijn Duitse collega? Ruys hield natuurlijk het hoofd koel. Nederland had de oorlog niet verloren, van een geslaagde soldatenopstand was in Nederland geen sprake, van arbeidsonrust van enige betekenis evenmin en Willemien zat steviger op haar troon dan ooit - terwijl Wilhelm II inmiddels naar Nederland gevlucht was. Ruys besloot de meest betrouwbare troepen naar Amsterdam, Rotterdam en Den Haag te zenden. Op de ochtend van 13 november werden overal proclamaties aangeplakt waarin de verruiming van de levensmiddelenvoorziening werd aangekondigd en meegedeeld werd dat de regering vastbesloten was orde en gezag te handhaven. In de daaropvolgende dagen kwam er een grote tegenbeweging op gang, gepaard gaande met massale inhuldigingen van de Koninklijke familie. De eerste daarvan was ook de meest gedenkwaardige: de massale lofbetuigingen op het Malieveld. In het Haags Historisch Museum hangt een schilderij van die gebeurtenis in wervelende stijl. In centrum van het gebeuren zien we de het bejubelde prinsesje Juliana, oplichtend als een feërieke verschijning.

Balans

We maken de balans op. De SDAP kwam na 1918 in een meer dan twee decennia durend politiek isolement terecht. Het algemeen kiesrecht bracht niet de gedroomde sociale wetgeving. Die kwam er pas na de Tweede Wereldoorlog. Toen ontstond de verzorgingsstaat in de concurrentie met de oprukkende communisme uit het oosten. Na de Val van de Muur wordt die verzorgingsstaat overal in West-Europa gestaag maar beslist afgebroken, daar helpt geen lieve sociaal-democratie aan. Gestorven lijken ook de ideeën voor radicale directe democratie, voor radendemocratie bijvoorbeeld die in de revolutiejaren rond 1918 circuleerden. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw kenden deze ideeën een kortstondige opleving. Kritiek op de representatieve parlementaire democratie is er al sinds de Bataafse Revolutie, gedachtig het commentaar van de filosoof-dichter Johannes Kinker op de eerste Nationale Vergadering in 1796 in zijn weekblad *Janus Verrezen*: *“Stemrecht is geen soevereiniteit: ‘t is een recht verr’ beneden dat recht, dat men oppermacht noemt”*. Het beginsel van de volkssoevereiniteit is in Nederland nimmer werkelijk verinnerlijkt, binnen de sociaaldemocratie evenmin. De oligarchie uit de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden lijkt nooit helemaal uit de mentale onderstroom van het politieke landschap verdwenen te zijn.

Maar is alle streven naar participatieve democratie en sociale rechtvaardigheid heden ten dage dan werkelijk gestorven? De gevoelens van onvrede en onbehagen over de kloof tussen burger en overheid, burger en politieke elite zijn er niet minder om. En de woede over het graaikapitalisme evenmin, getuige de tentenkampen op de stadspaleizen van de wereld, zelfs op ons eigen Malieveld, afgelopen weekeinde.

Steven van Schuppen is onderzoeker en publicist, ondermeer van:

>*De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913*

[i.s.m. Tom van der Meer en Sjoerd Veen]

>*Historische Atlas van Den Haag. Van Hofvijver tot Hoftoren* [i.s.m. het Haags Historisch Museum]

>*De stad geschonden. Den Haag in de Tweede Wereldoorlog in 4 mobiele wandelingen* [i.s.m. Joanne Heyink Leestemaker/ i.o.v. het Haags Historisch Museum]